

«Гарыць і ня гасьне пад попелам прысак...»

Тэма антыбальшавіцкіх паўстаньняў на Беларусі была адной з самых важных для Віцебіча. Яшчэ з часоў Вяліскага паўстаньня, у якім ён браў удзелтрынаццацігадовым гімназістам, будучы пісьменьнік вынес нянавісць да бальшавізму і прынцыпова адрознае ад звыклага, ходавага, разуменъне характару беларускага народа.

У перадваенныя гады Віцебіч не мінаўмагчымасці расказаць пра супраціў беларусаў захопнікам (якён уяўляўсабегэта, — у аповесьці «Арцыбіскуп і съмерд»), вывесці ў тым або іншым абліччы ўдзельніка ў змаганьня — дарагіх яму людзей (як у аповесьці «Съмерць Ірмы Лаймінг», дзе герайні сыпісана зь Іры Лаймінг, сястры гімназіста-партызана, вядомагапад імем Фульгур). У аповесьці «Лішно Габо Бірушалайм» Віцебіч зрабіў аднаго з кіраунікоў антыбальшавіцкага змаганьня партызана Паўлюка Нілёнка літаратурным пэрсанажам: «Удзень курная смуга зацягвала неба, засылаючы ад зямлі сонца, уночы гайдаліся паміжсузор’ямі водбліскі пажараў. І па дарозе, па бездарожжы павету вей-ветрам шпацыраваў звоўчай зграй сваіх трохсот коньнікаў і дзясяткаў кулямётных тачанак бацька Нілёнак. На выпечаных шляхецкіх конях імкнуўся бацька навосылеп па павеце — на съвітаньні руйнаваў камуну пад Зацьвілішкамі, а шэраю гадзінаю пад конынікамі ўжо енч’ю брукмястечка Янавічай, што за восемдзесят кіляметраў ад Зацьвілішку».

Да наўкувой распрацоўкі тэмы антыбальшавіцкай барацьбы Віцебіч падышоў на эміграцыі. Не задаваліся ўласнымі ўражаннямі і ўспамінамі, ён распытваў кожнага, хто меўнейкае да чыненъне да антыбальшавіцкага змаганьня ці быў съведкам яго, шукаў лігаратурых оць усюсных доказаў народнага абурэння. Ён адкрыў для сябе шмат паўстаньняў, бунтаў, дэманстрацый, невядомых нават гісторыкам: «Дагэтуль мы ведалі адно-два-тры паўстаньні, якія літаральна зашгампавалі, што год перадрукоўваючы артыкулы нарысы аб іх зь некаторымі варыяцыямі ў галіне формы.

Мне пашэнціла аднавіць цэлы шэраг паўстаньняў і партызанаў, дагэтуль невядомых шырокім юлам нашае эміграцыі, як, напрыклад, Мірскае, Дабранскае, Бешанковіцкае, Панькоўска-Будаўскае, Барысаўскі галодны бунт, Амсьціслаўская сялянская дэмманстрацыя і г. д. Пашчастьціла таксама знайсці шмат новагай цікавага, што датычыць трох галоўных паўстаньняў: Слуцкага, Гомельскага й Віцебскага».

Віцьбіч ведаў, што на Бацькаўшчыне забаронена ня толькі ўсякое праўдівае слова пра антыбальшавіцкія паўстанні, але зьнішчаны або, у лепшым выпадку, гібеюць утурмахі лягерох тыя, хто знаў гэтую праўду. Тут жа, на эміграцыі, апынуліся людзі, якія ня толькі ўзвельнічалі ўбарацьбе, але й кіравалі ёю. Трэба было съпяшацца запісаць іхня съведчаныні-ўспаміны, пакуль яшчэ была таякая магчымасць. З болем гаварыў Віцьбіч, што «спазніўся толькі на тыдзень, каб атрымаць неабходныя звесткі ад сюнчышага жыццё самагубствам былога кіраўніка Мірскага паўстаньня».

На думку Віцьбіча, «найболыш матэрыялу ў архівах НКВД, аднак зграмадзянау СССР толькі той, хто страціў розум, будзе шукаць да іх доступ». Разам з tymён не сумніваўся, што надъдзе час, калі навукоўцы Незалежнае Беларусі будуть карыстацца гэтымі матэрыяламі і калі дакументы, засакрэчаныя сёняння, знайдуць сваё месца. Але нават калі ўлады і ня зьнішчаць усіх дакументаў іх вартасць не такая важкая, як съведчаныні непасрэдніх удзельнікаў анатыбальшавіцкіх выступаў. Сабраць жа такія съведчаныні можна толькі цяпер. Тому сяродшэрагу прычын, якія падштурхнулі Віцьбіча да большглыбокай распрацоўкі тэмы, немала важную ролю адыграла вера, што яго «съціплая праца стане цца каштоўным матэрыялам для іншага — наступнага дасыледніка гісторыі, у распараўджэнні якога будзе больш фактаў і магчымасцяў». Безумоўна, засыярога гэтаяня можа нікога звесці ўзман: па-сапраўднаму Віцьбіч лічыў свою працу не падрыхтоўчым матэрыялам для наступных дасыледнікаў, а хутчэй падмуркам і арыенцірам у морыхлусні і няведанья, з чым неадменна сутыкненцабудучы гісторык.

Было ў яго яшчэ адно жаданыне — разбурыць легенду «о тих ом

и несопротивляющимся злу белорусе». Шырака распаўсюджаная, укаранёная ў галоах людзей легенда нарабіла вялікай шкоі. Народжаная спачуванынем да прыгнечаных, забітых і абяздоленых, яна, у сапраўднасці, спрыяла скажэнню рэальнай гісторыі Беларусі, перашкаджала ўспрыняць цю мінулагу. Легенда непакоіла Віцьбіча асабліва та му, што была пашыраная і сярод саміх беларусаў, культивуючы пасіўнасць і нявер'е ў свае сілы. Яшчэ задоўга да эміграцыі Віцьбіч разумеў яе шюднасць, але ж толькі ў працы над кнігай зьявіліся выключныя мажлівасці для паказу няслушнасці гэтай легенды: са ма тэма і шырыня пала тна задуманай кнігі — шматлікасць паўстанцаў і партызанаў — рабілі доказы больш пераканальнымі. І Віцьбіч зноў і зноў вяргаецца да асэнсавання пастаўленай перад сабою задачы: «Гэтая тэма мне непасрэдна блізкая, і, распрацоўваючы яе, хочацца ўзялжнасці адмаіх магчымасцяў разбурыць пашыраную легенду...».

Наюлькі Віцьбіч быў готовы да выканання манаграфічнага дасьледавання, съведчыць то й факт, што свае пра пановы распрацоўкі тэмы ён даслаў у Інстытут па вывучэнні гісторыі і культуры СССР (Нью-Ёрк) у сінегні, а ўжо ў студзені пісаў кірауніцтву Інстытуту: «...склаў съпіс з 52 асобаў зъякімі буду мець непасрэднае кантактаванье або празь ліставанье». Асаблівасць збору фактычнага матэрыялу, ананімнасць інфарматараў, адсутнасць у архіве Віцьбіча падрабязных звестак пра іх поўнага ліставання зь імі не дазваляюць называць сёньня дакладны лік ягоных кэрэспандэнтаў. Аднак відавочна, што іх было значна больш за папярэдне а крэсле ны лік, нават калі, сапраўды, толькі непасрэдна аптыганых было «каля пяцідзесяці».

Ананімнасць асобаў, чые ўспаміны і съведчаныні Віцьбіч выкарыстоўваў была вымушаная і разумелая. Эмігранты з Савецкага Саюзу ведалі звычны для КДБ мэтад калектывнай адказнасці, жылі ў страху за сваіх сваякоў, што засталіся па той бок заслоны, на Бацькаўшчыне. Таму южнага патэнцыяльнага гарэспандента Віцьбіч папярэджваў: «Імя асобы, якая дае патрэбныя звесткі, у самой маёй працы або зусім апускаецца (паводле жадання таго, хто інфармуе), або хаваецца за псеўданімам, які гэтая асоба сама для сябе абярэ, або называецца поўнасцю, калі гэтая асоба ня мае

нічога супраць». Якбачна з рука пісу, таго, хто хацеў бы назваць сваё імя поўнасцю, уключна заўтарам, не было. Нават праз два дзесяцігодзьдзі пасля вайны былы суражанін Рыгор Еўдакімавіч Драчалуцкі, дасылаючы чарговы свой ліст, напамінае: «Тое, што я рассказываю Вам, можаце выкарыстаць паводле сваіх меркаваныяў. Адзінае маё патрабаваныне — перад землякамі называць мяне Аляксеем Ляўонавічам Драчалуцкім, бо я, Рыгор Еўдакімавіч, у Суражы адзін. Аляксей Ляўонавіч, мой сябра, на бацькаўшчыне памёр».

На выкананыне дасыледаваныня Віцьбічу было адведзена два месяцы. Праўда, пазней адміністрацыя Інстытуту па вывучэнні гісторыі і культуры СССР працоўжыла тэрмін і стыгніцца ўжча на месяц, але дадаткову патрабавала скласці бібліяграфічны даведнік «Другая сусветная вайна на Беларусі».

Віцьбіч быў рады заніцца любімай тэмай, да якой яшчэ нікто не дакранаўся і якая паўставала суцэльнай белай плямай. Адведзенія ж два месяцы, з улікам назапашанага матэрыйалу, уяўляліся больш чым дастатковым тэрмінам для напісаныня сур'ёзной працы. Пра паступовае ўсъведамленыне пра размерна съцілага тэр міну съведчыць карэкцыя некалькіх плянаў кнігі, якія Віцьбіч пасыльдоўна дасылаў у Інстытут. Калі першыя варыянты плянаў уключалі і страйкі работнікаў, і апазыцыю вайскоўцаў, і нацдомаўшчыну, і змаганыне з бальшавікамі — перад падчас і пасля Другое сусветнае вайны, — з апошняга варыянту было выключана ўсё, што ляжала па-за межамі канкрэтна аkrэсленай тэмы. З пляну вылуцчылася і то е, што было больш-менш распрацавана да таго часу іншымі дасыледнікамі і адлюстравана ў розных публікацыях.

І ўсё ж не дэфіцыг часу быў асноўнай цяжкасцю. Найбольшая вартасць кнігі — съведчаныні ўдзельнікаў — сталася і найбольш слабым месцам, што разумеў і сам аўтар, які, у прадчуваныні закідаў чытачоў рэцэнзэнтаў, рэдактараў у непрыхаванай суб'ектыўнасці дасыледаваныня, пісаў: «...крыніцы, уключаючы сюды, мае ўспаміны, но сяць больш або менш суб'ектыўныя характеристы, а часам (маю на ўваже савецкую лігатуру) гранічна тэндэнцыйныя. Таксама тэндэнцыйная, але зусім у іншым пляне, эмігранцкая лігатура».

За час пошукаў матэрыялаў пра антыбалшавіцкія паўстанні Віцьбіч пераканаўся ў адсутнасці публікацый, звязаных з гэтым падзеямі, аднак рабіў розныя заходы, каб дасягнуць найбольшай аб'ектыўнасці, хаця для самога пісьменніка суб'ектыўнасць выкладу не зьяўлялася недахопам, і апора на недакумэнтаваны матэрыял не была ў ягоных вачох заганай. Віцьбіч, нягледзячы на сур'ёзнае стаўленне да свайго даваеннага навуковага дасьведчання ў якасці гісторыка-археоляга, перш за ўсё быў заставаўся пісьменнікам-эмігрантам, для якога любоў да Бацькаўшчыны, веданне сутнасці бальша візму і ўласнае дасьведчанне зынітаваліся ў адно. Да таго ж ніякая, нават самая вяліка я колъкасць дакумэнтаў не засыцерагае гісторыка ад суб'ектывізму, бо менавіта адбор матэрыялу, яго ацэнка і выклад залежаць ад пазыцыі аўтара.

Слабасць віцьбічавых старонак, што грунтаваліся толькі або пераважна на мэмуарным матэрыяле, адразу ўбачыў прафэсар Гарвардзкага ўніверсітэту Нікалас Вакар, даследнік гісторыі Беларусі, аўтар працы «Byelorussia: The making of the nation». Імкнучыся перасъцерагчы свайго, якён лічыў, калегу-пачаткоўца, Вакар пісаў: «...гісторык не павінен забывацца, што падзеі рэдка выглядаюць аднолькава ў вочох удзельніка і ў вочох старонінга назіральніка. Мэмуарная літаратура мае гістарычнае значэнне, але ня варта зъмешваць яе з гісторыяй. Небяспека, акрамя таго, заключаецца ў тым, што, імкнучыся даказаць вельмі многае на падставе аднабаковага матэрыялу, гісторык часта пазбаўляе даказальнасці ўсе тое, чыму многае, што зъяўляецца ў ягоным пераказе бяспрэчным гістарычным фактам». Вакар раіў абмежавацца зборам успамінаў падаючы іх менавіта як матэрыял для будучага гісторыка, і гэтым можна было б пазбегнуць закідаў у суб'ектывізме. Віцьбіч, адказваючы на ліст Вакару, адразу адкідае пра пано в абмежавацца зборам успамінаў, адмовіцца ад даследавання ўывадаў і аргументуе сваю пазыцыю: «Зусім ня страшна, калі часам навуювец, абапіраючыся на шэраг часткова правераных фактаў, з'вернецца да “рабочай гіпотэзы”. Пройдзе час, і гіпотэза стане рэальнасцю, калі тая або іншая навуковая

праца, нават школыны падручнік, будзе мець у той ці іншай ступені налёт індыўдудальнасці аўтара. Людзі, што стваралі найноўшую гісторыю Беларусі, фізычна зьнішчаны бальшавікамі, працы (друкаваныя альбо рукапісныя), дзе адлюстравалася дзеянасць гэтых асобаў, спаленыя або выжгарыстаныя як макулятура. Усе архівы, што мелі адносіны да гісторыі Беларусі, згінулі падчас Другое сусьветнае вайны. Архівы НКВД перыядычна зьнішчаоцца самімі жэнкавэдыштамі. Толькі на эміграцыі можна сабраць тоесёе, што мае адносіны да маёй тэмы». Віцьбіч і не спрабуе пераканаць Вакара ў імкненіі нейкім чынам аб'ектывізаваць матэрыял. Да таго жён не сумняеца, што ягоныя гіпотэзы правільныя — як тэарэмы, а калі нехта і не ўспрымае сেння іх такім, пазней прыйдзе да такой жа высновы.

Асаблівасць вастрыні палемікі паміж Віцьбічам і Вакараму тым, што ў спраўднасці Віцьбіч і сам разумеў сур'ёзнасць закідаў і настойліва шукаў шляхі змены ўражаныне суб'ектыўнасці дасыльданнія. Аднак у прыватным ліставанні ён ня мог ня выказаць уласнага стаўлення да беззасабовасці як узору «навуковасці». Да таго ж Віцьбіч а раздражнялі парады-патрабаванні быць ва ўласнай працы, якую лічыў «абавязкам палітычнага эмігранта», усяго толькі старонінім назіральнікам: «...нашсьвіты эміграцыйныя обавязак — давесыці съвету нашае права на нашу Зямлю!». Віцьбіч лічыўся «пасярэднікам паміж героямі-паўстанцамі і гісторый».

Па сутнасці, кніга Віцьбіча «Антыбалашавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі» мусіла стаць першай у шэрагу таіх дакумэнтальных твораў, якія пазнейшыя працы «Я з воўгеннай вёскі» Алесья Адамовіча, Янкі Брылі і Ўладзімера Калесніка, «Блакадная кніга» Алесья Адамовіча і Данііла Граніна, якія Святланы Алексіевіч. Віцьбіч адным зь першых убачыў у съведчаннях сучаснікаў дакумэнты агромністай сілы, але ён съядома паступіўся тым, што пазней стала сілай аналагічных твораў — індыўдудальнасцю апавядальніка, якая перашкаджала аўтару падкрэсліць, вылучыць агульнае і аб'ектыўнае.

У падрыхтоўцы працы Віцьбічам немалую ролю адыграла ліга-

ратура, адшуканая ім за першыя «пяць дзён (11—15 лютага 1952 году)» у Нью-Ёрскай Публічнай бібліятэцы. «Беларускі адзвеяне зусім не такі бедны, як на першы пагляд здаецца, — адзначаў Віцьбіч. — І хаяя магчымасць долямаёй працы непараўнальна менш, чым для іншых тэмаў, але ўсе ж тое, што я расказаў, прымусіла некалькі зъмяніць ранейшы пагляд на некаторыя падзеі й факты». За трох месяца працы над дасылаваннем Віцьбіч правёў у бібліятэцы трох тыдняў. Ён перагарнуў і прачытаў яго толькі ўсе беларускія выданні, што меў да чынення да тэм, але і расейскія, украінскія, польскія крыніцы — гэта відаць зъ ягоных шматлікіх падрыхтоўчых запісаў і спасылак. Асабліва актыўна і падрабязна цытуе Віцьбіч рэдкія съведчанні савецкіх гісторыкаў, доказуючы іхнюю непрыхаваную тэндэнцыйнасць.

І тым яго менш Вакар меўрацыю, перасыпраагаючы Віцьбіча. Усё адбылося менавіта так, якён прадбачыў: ананімныя рэцензэнты адхілілі книгу, і Віцьбіч ня здолеў пераканаць кіраўніцтва Інстытуту ў наўку вартасці свайго дасылавання.

Каб лепш зразумець матывы рэзка адмоўнага стаўлення рэцензэнтаў, спынімся яшчэ разна некаторых асаблівасцяў працы Віцьбіча. Вось ягонае крэда ўагульным падыходзе да распрацоўкі тэм і ўацэнцыя сябе самога якагутара: «Абстрагуючыся ад цэлага раду старонінх момантаў у пошуках ісьціны, чалавек усё жня можа вылузнуцца з самога сябе. Чалавек ёсьць чалавек, а не стандартная выміральная прылада накшталт тэрмомэтра або барометра». Прынамсі, Віцьбічу-навукоўцу не ўдалося пераадолець Віцьбіча-пісьменніка і палеміста. У кнізе знайдзенца нямала старонак, што нагадваюць хутчэй Віцьбічавы нарысы, а не навукоўца дасылаванне. Гэта і аповед пра Панью ўска-Будаўскую і Бешиню Віцьбіка паўстанні, гэта і большая частка разьдеву пра Вялікую паўстанніе, гэта, безумоўна, і пераважная балшыння партрэтава партызанаў. Віцьбіч непрыхавана палемічны. Палемічны і апісаны паўстанні, асабліва дзеянняў асобных партызанаў. Палемічная рэзкасць адчуваецца і ў крытычы ацэнак, што разыходзіліся зъ ягоным, Віцьбічавым, разуменнем падзеяў.

Ці здолеў Віцьбіч пераадолець суб'ектывізм сваіх інфарматараў? Надумку самога Віцьбіча — безумоўна, а з пункту гледжання

рэцэнзэнтаў — хутчэй за ўсё, не. Можна заўважыць і ацаніць на-
маганыні аўтара, зразумець, што магчымасыць праверкі фактаў
была больш чым абмежаваная, але нельга ня ўбачыць, як часта
Віцьбіч адкідае ўсялякае сумненне ў праўдзівасці выказанных
съведкам (або нават самім аўтарам) тэзісаў. Асабліва гэта кідаеца
ўвочы, калі гаворка ідзе пра карнья атрады або здраду, у выніку
якіх гінулі партываны. Віцьбіч ня хоча дапусціць і думкі, што ў
падобных акцыях могуць браць удзел беларусы. Нават думка пра
такую мажлівасць выклікае ягоную гнеўную водгаведзь. Хаця,
як гэта бачна зь лістуваньня, Віцьбіч сам з горыччу і болем
абмяркоўваў выпадкі здрады, ён ня мог дазволіць «такому» трапіць
на старонкі сваёй кнігі.

Незадаволенасыць апанэнтаў выклікалася й тым, што, на іх па-
гляд, праца Віцьбіча зьяўляецца, «галоўным чынам, сэрый ня звяз-
заных адзін з адным эпізодаў самага рознага кірунку. Да таго ж
некаторыя эпізоды наўрад ці можна аднесыці да ліку беларускіх
зьяў або рухаў». Гэтак падсумоўваў меркаванье рэцэнзэнтаў у
свайм афіцыйным лісце да Віцьбіча Аляксандар Даін.

Што да нязвязанасыці эпізодаў, дык Віцьбіч, наадварот, бачыў
у гэтым каштоўнасці працы, якая дазваляла ахапіць якбы ўсю
Беларусь і яе вываленчы рух. А вось тое, што рэцэнзэнты не лічылі
пэўныя эпізоды зъявамі беларускага візвольнага руху, паказала
іхнюю прадузятасць і асабліва закранула Віцьбіча. Падставы былі:
расейскія эмігранты хварэлі на імпэрскія амбіцыі, і «сепаратизм
національных меншинстваў» выклікаў іх шалёны адзор.

Парваўшы адносіны з Інстыгутам, Віцьбіч не спыніў працы над
тэмай. Ён працягваў шукаць съведкаў падзеяў, выпісваў з кнігарняў
у ЗША, Канадзе кожную новую кнігу пра Беларусь, ліставаўся з
тымі, хто мог хоць нечым дапамагчы — фактамі, імёнамі, назвамі.
Віцьбічу хацелася, каб сьпіс тых, пра каго ён мог расказаць,
«налічваў сотні імёнаў і пашыраўся на ўсю Беларусь». Ён радаваўся,
што яму «пашчасыціла наблізіць да ісціны закранутую ў гэтай тэмэ¹
падзеі і асобы, а частку іх вярнуць зь небыцця й захаваць для
гісторыі». Віцьбіч быў перакананы: «Ніхто не паднясе нам
Незалежную Беларусь на талерцы. Шлях да яе ляжыць толькі праз
зацягнутую вайну з нашымі адвечнымі ворагамі».

Праца, зробленая Віцьбічам, велізарная. Можна сказаць, што яму ўдалося зъдзейсьніць задуманае: «У часе вайны я паставіў помнік на брацкіх могілках 1000 расстралянымі вяліскімі паўстанцамі, і бальшавікі яго зынішчылі, дык цяпер я спадзяюся паставіць яшчэ больш велічны помнік».

Гэты помнік — кніга «Антъбальшавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі».

За дваццаць трох гады, ад часу супрацоўніцтва з Інстыгутам па вывучэнні гісторыі культуры ССР і да апошніх дён жыцця, Віцьбіч сабраў вялікі фактычны матэрыял пра антыбальшавіцкае змаганьне беларускага народа. Съпяшаўся публіка ваць і надрукаваў шэраг артыкулаў, прысьвечаных асобным паўстанням і партызанам. Перапрацаваць назапашаны матэрыял і занава асэнсаваць яго не паспел: сілы й час забірала цяжкая праца «дзеля хлеба надзеяннага».

А ў 1975 годзе Юркі Віцьбіча ня стала.

Засталіся ягоныя кніжкі, нарысы, артыкулы, пляны задуманых і няздзейсненых мастацкіх твораў, навуковых дасылаванньёў, сотні сотні лістоў. Сяродусягі — і няскончаная кніга «Антъбальшавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі». Машынатапіс гэтае кнігі (у расейскай мове) быў знойдены аўтарам гэтых радкоў у 1994 г. сярод архіўных збораў Фундацыі імя Пятра Крэчэўскага (Нью-Ёрк). Тады ж распачалася падрыхтоўка рукапісу да друку.

Узнавіць цэласнасць тэксту і пасълядоўнасць выкладу дапамаглі ўцалелья ў архіве копіі рабочых плянаў кнігі, якія Віцьбіч дасылаў намесынку дырэктара Інстытуту А. Даліну. Парайданыне некалькіх варыянтаў плянаў дазволіла вызначыць апошні часе і выявіць, якія разьдзелы адсутнічаюць у машынатапісе.

Згубленыя старонкі былі адноўленыя па чарнавых накідах і зацемках аўтара. Разъдзел «Русская (Беларуская) Дабравольная Армія» знайшоўся апублікованым (у чарнавым варыянце) на старонках часапісу «Наш Сыцяг» з зайдзеннем: «З архіву Юркі Віцьбіча». Так быў сабраны апошні варыяント дасылавання, выкананы Віцьбічам у 1952 годзе.

Машынапісны варыянт тэксту быў зъвераны таксама з раскіданымі па шматлікіх часапісах і газетах публікацыямі Віцьбіча, прысвячанымі тэмэ вызвольнай барацьбы на Беларусі. Больш познія пачасе змены, удақладненіні і дапаўненіні, зроблены аўтарам, выявіліся пры пераглядзе на друкаваных матэрыялаў і супастаўленыні іх зь першапачатковым тэкстам і ўлічаныя ў падрыхтаванай кнізе. (Зазначым, што гэты этап падрыхтоўкі кнігі да друку аказаўся вельмі працаёмкі: трэба было адрукі перапісаць захаваныя на мікрофільмах і мікрофішах публікацыі Юркі Віцьбіча ў газетах і часапісах мінулых гадоў, якія пераходзілі ў Балтаславянскім аддзеле Нью-Ёрскай Публічнай бібліятэцы.)

Такім чынам, на аснове адноўленага машынапісу і газэтна-часапісных публікацыяў быў створаны найбольш поўны й дакладны тэкст кнігі.

У перакладзе машынапіснага тэксту з расейскай мовы на беларускую ўлічаны асаблівасці мовы Віцьбіча, адлюстраваны ў ягоных прыжыццёвых публікацыях.

Гранічнай карткі тэрмін, адпушчаны Віцьбічу на даследаванье выключна складанай тэмамі, адбіўся на стане і якасці навуковага апарату — камэнтару, цытатаў, спасылак, бібліографіі. На ўсім відаць быў сълед пасыпешлівасці.

Неабходна было падняць выкарыстаную Віцьбічам лігаратуру, праверыць дакладнасць усіх прозвышчаў аўтараў, назваў працаў, іх адрывакаў, пазначанія зорачкамі, — аўтарскія. На жаль, некалькі публікацыяў названых Віцьбічам, праверыць не удалося — яны адсутнічаюць у беларускай калекцыі Нью-Ёрскай Публічнай бібліятэцы.

Статьстычныя звесткі, лічбы, названыя Віцьбічам, адпавяданыя часу напісання працы — пачатку 1950-х гадоў.

*Лявон Юрэвіч,
New York, 1996*

Палеглым верным Сынам Беларускага Асобнага Атраду.
*Палеглым верным Сынам Першага Беларускага Граадзенскага
Патка.*

Палеглым верным Сынам Самааброны стаіцы Беларусі Менску.
Палеглым верным Сынам Слуцкага Паўстаньня.

*Палеглым верным Сынам Вялікім Паўстанцам — Барацьбітам за Волю
Беларусі.*

Палеглым верным Сынам Бяспрашным Нарадаволыцам Вялейчыны.
Палеглым верным Сынам Ндутомным Змагарам Наваерадчыны.

*Палеглым верным Сынам наполінаўкі — настаўнікам, прафэсарам,
даецнтам, паэтам, пісьменнікам, мастакам, артыстам, які славі
Імя Беларусі.*

*Палеглым верным Сынам пастраляным, павашаным, жывім і спаленым
затое, што зваліся Беларусамі народнай беларускай зяметыцы.*

*Загінулатаму ў выгнанні вернаму Сыну Беларусі, Першаму Прэзыдэнту
Беларускай Народнай Рэспублікі Пятру Крэчэўскаму.*

*Загінулатаму ў няволі вернаму Сыну Беларусі, Другому Прэзыдэнту Бела-
русской Народнай Рэспублікі Васілю Захарку.*

*Палеглым 800 000 верным Сынам Беларусам, замучаным уссылках
халоднага Сібіру, Калымы, Салігуў, Беламорканату, Ухта-Пічоракіх
съяротных лягерах, загінульым у паскох Караганды, у стэпах Ка-
захстану, якія ня вытрымалаходу ў няволю, памерлым у халодных
прыстанях Мурманску: Бяз страху адышоўшым ад жаўцыя ў канц-
лягерах Карпуксае Біроўцы, замучаным маральнаў Лукіскіх Муроху
Вільні, ціхапамерлым у Святым Крыжы, без Дароў Божыхады-
шоўшым у Вронках у жыцьці ёвёчнае, тым, што з болем памерлі
казематах Варшаўскае Цытадэлі, усім бязызвіным, за Імя Беларуса
бяспрашната памерлым, — Беларусам Паўночнае, Усходніе, Паўд-
зённае і Заходніе Беларусі.*

*Загінульым съмерцю мучанікаў у Дахаў, Маўт гаўзене, Грос-Розэнে,
Бухэнвальдзе.*

*Палеглым верным Сынам Героям, якія ў жорсткіх баёх за Волю Наро-
дзяўпад Нарвікам, Тобрукам, Монтэ-Касынажыциё сваё злажылі,
каб мы жылі.*

*Палеглым верным Сынам у абароненай хусходніх Брамаў: Бранску,
Рослаўлю, Смаленску і ўсія зямлі Смаленскай.*

Палеглым верным Сынам уабаронегораду Воршы, Амсыціслаўлю іусяе зямлі Арианской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Заслаўя, Асіповічаў, Менску іусяе зямлі Менской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Барысаў, Папацку, Вяліксу, Віцебску іусяе зямлі Віцебской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Бабруйску, Рэчыцы, Гомелью, Магілёва іусяе зямлі Магілёўской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Грэску, Слуцку іусяе зямлі Слуцкай.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Пінску, Драгічына, Турава, Луніца, Мазыра іусяе зямлі Палеской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Кобрину, Бельску, Супраслью, Пружанаў, Берасьцю іусяе зямлі Берасьцейской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Аўгустова, Святашы, Ломжы, Беластоку і зямлі Беластоцкай.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Саколак, Гародні іусяе зямлі Гарадзенской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Ганцавічай, Ліды іусяе зямлі Лідской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Слоніма, Нясвіжсу, Любчы, Наваградку іусяе зямлі Наваградзкай.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Троку, Ашмянаў, Смаргоняў, Вільні іусяе зямлі Віленской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Маладечна, Ільпі, Радашковічай, Жодзінкай, Валожына, Вялейкай іусяе зямлі Вялейской.

Палеглым верным Сынам уабаронегарадоў Дзісны, Друї, Крулеўічыны, Глыбокага іусяе зямлі Глыбоцкай.

*Усім палеглым верным Сынам, жыўымі спаленым, съмерцю мучанікам
загінулым, бяз розынцы трафэсіі, веравызнаныя, якія народных
палетках Бацькаўшчыны жыцьцё сваё злаожылі, ці ў халодных стэ-
пах Сібіру, ці ў крэматорыях нацыстоўскага рэжыму Нямеччыны,
ці ў жорсткіх баёх за Волю Народ аўу Эўропе, Азіі, Афрыцы, якія
жыцьцё сваё аддалі з а Беларускую Справу.*